

NYKYAJAN KANSAINVAELLUKSET - SIIRTOLAISUUDEN JA PAKOLAISUUDEN YLEISMAAILMALLISET NÄKYMÄT

Altti Majava

Kansainvälinen liikkuvuus on kehittyneiden liikenneyhteyksien ansiosta nykyään vilkkaampaa ja moni-ilmeisempää kuin milloinkaan ennen. Henkilöliikenteen suurimpia ryhmiä ovat matkailijat ja liike- yms. asioilla liikkuvat. Merkittävää osaa näyttelevät eri syistä pysyvästi tai tilapäisesti asuinmaata vaihtavat. Perinteisen siirtolaisuuden rinnalle on tullut uudentyyppisiä liikkuvuuden muotoja, kuten aivovuoto, asuinmaata aika ajoin vaihtavat "ammattimuuttolaiset" sekä rajatyöntekijät. Erityisesti Afrikassa ja osissa Aasiaa pakolaisia on yhä runsaasti. Sotia ja vainoja pakenevien lisäksi on liikkeellä on useasti myös ympäristöpakolaisia.

Asuinmaan vaihdosten muodot ovat aikaisempaa moninaisemmat. Uusimmat kansainvaellukset eivät kuitenkaan yllä vilkkaudessaan 1800-luvun jälkipuoliskon siirtolaisvirtojen tasolle. Joukkomuutot valtamerten taakse vähensivät Euroopan väestönkasvua vv. 1880-1910 noin viidenneksellä. Nykyään kansainvälinen liikkuvuus supistaa Latinalaisen Amerikan väestönkasvua vain 2–3 % vuodessa, Aasiassa ja Afrikassa ei edes prosenttiakaan.

Siirtolaisuudesta ja pakolaisuudesta on nykyään entistä hankalampaa muodostaa kokonaiskuva. Kansainvälisiä vertailuja vaikeuttavia seikkoja ovat käsitteiden epäyhtenäisyys ja vaihtelevat tulkinnat. Muuttoliikkeiden eri lajit eivät erotu selvästi toisistaan, vaan niiden rajat voivat olla hyvinkin liukuvia. Lisäksi muuttajia koskevat tiedot ovat useimmissa maissa puutteellisia, sillä niitä kerätään ja julkaistaan sangen epäyhtenäisin perustein.

Länsi-Euroopan vaihtunut rooli

Eurooppa pysyi siirtolaisuuden huomattavimpana lähtöalueena aina 1960-luvulle asti, jolloin sen teollistuneimmat maat alkoivat hankkia ulkomaista työvoimaa talouselämänsä tarpeisiin. Tiukoista maahanmuuttorajoituksista huolimatta Länsi-Eurooppa ottaa nykyään vastaan ulkomaalaisia enemmän kuin mikään muu maapallon suuralue. Maahanmuuttajien kokonaismäärä alueella oli 1980-luvun jälkipuoliskolla vajaa miljoona henkilöä vuodessa. Muutamina 1990-luvun alkuvuosina vuotuinen määrä kohosi yli miljoonaan. Pääsyytä

muuttoliikkeen vilkastumiseen olivat turvapaikan hakijoiden lisääntyminen sekä maastamuuton esteiden poistuminen Itä-Euroopassa. Vuodesta 1994 lähtien muuttajien määrä on laskenut jälleen vajaaseen miljoonaan vuodessa.

Useiden Länsi-Euroopan teollisuusmaiden työmarkkinoilla ilmeni jo 1950-luvulla työvoimapulaa, joka johtui nopeasta talouskasvusta sekä nuorten työikäisten ikäluokkien pienuudesta. Lisäksi kotimainen työvoima pyrki siirtymään parempiin työpaikkoihin, jolloin esim. heikosti palkattuihin, likaisiin tai raskaisiin töihin taikka vuorotyöhön oli vaikea saada työntekijöitä. Ohimeneväksi oletettua työvoimapulaa ryhdyttiin lievittämään hankkimalla tilapäistä työvoimaa ensi sijassa maanosamme reuna-alueilta, joilla vallinnut väestöpaine aiheutti muuttohalukkuutta. Sitä olisi ollut myös Itä-Euroopassa, josta ennen maailmansotia oli käyty suurin joukoin etenkin maataloustöissä Keski-Euroopassa, mutta rautaesirippu patosi nämä perinteiset muuttovirrat puoleksi vuosisadaksi.

Länsi-Saksa, Ranska ja Sveitsi saivat huomattavasti työvoimaa Italiasta ja muista Välimeren maista, Iso-Britannia ja Ranska entisistä siirtomaistaan sekä Ruotsi Suomesta. Työvoimaa värvättiin erityisesti rakennusalalle, konepaja- ja tekstiiliteollisuuteen, hotelli- ja ravintola-alalle sekä siivoustyöhön. Näillä aloilla ulkomaalaiset eivät juuri joutuneet kilpailemaan kotimaisen työvoiman kanssa. Työvoiman tarpeen jatkuessa ulkomaisen työvoiman määrä kasvoi ja vierastyöläisten oleskelu pitkittyi; samalla perheenjäsenten maahanmuutto lisääntyi.

Eräät maat (mm. Sveitsi ja Ruotsi) ryhtyivät rajoittamaan työvoiman maahanmuuttoa 1970-luvun alussa siihen liittyneiden kasvavien sosiaalisten ongelmien takia (Isossa-Britanniassa rajoitukset alkoivat jo v. 1962). Ulkomaisen työvoiman hankinta kiellettiin useimmissa maissa v. 1973 alkaneen ns. öljykriisin johdosta. Rajoitukset pidettiin voimassa taloudellisen tilanteen elvyttyäkin. Osaksi se johtui siitä, että työvoiman tarvetta voitiin tyydyttää työllistämällä ulkomaisten työntekijöiden perheenjäseniä, joiden maahanmuuttoa ei ole rajoitettu, samoin kuin pakolaisia. Toinen merkittävä syy oli työvoiman tarpeen supistuminen tuotantomenetelmien järjeistämisen ansiosta.

Länsi-Euroopan teollisuusmaissa asui vuonna 1973 noin 11 milj. ulkomaalaista, joista noin kahdeksan miljoonaa oli lähtöisin Etelä-Euroopasta. Ulkomaista työvoimaa Länsi-Euroopassa oli tuolloin arviolta 6–7 milj. henkilöä. Ulkomaisen työvoiman osuus koko työvoimasta oli tuolloin Sveitsissä ja Luxemburgissa n. 30 %, Länsi-Saksassa ja Ranskassa noin 10 %, Belgiassa 7 %, Ruotsissa 5 % ja Alankomaissa 3 %.

Ulkomaalaisten määrä on Länsi-Euroopassa kasvanut maahanmuuttorajoituksista huolimatta. Yleiskuva Länsi-Euroopan ulkomaalaisväestön määristä maittain vuonna 2000 on esitettävissä *taulukkona 1*. Tiedot eivät kaikilta osin ole täysin vertailukelpoisia (erityisesti Ranskan tiedot vuodelta 1998 poikkeavat muista, eivätkä Kreikan ja Puolankaan tiedot ole ajan tasalla). Ulkomaalaisia koskevien tietojen käyttöarvoa heikentää jonkin verran myös se, että tilastot ovat yhtenäistämisyhteisistä huolimatta puutteellisia monissa Länsi-Euroopan maissa, jopa Pohjoismaissakin. Lisäksi niitä on vaikea vertailla eri maiden kesken, koska käsitelmääritykset, tietojen saatavuus yms. vaihtelevat.

Taulukko 1. Ulkomaan kansalaisten määrä ja osuus väestöstä Euroopan eri maissa vuonna 2000.

Maa	Ulkomaalaisia 1 000 henkilöä	Osuus väestöstä prosenttia
EU-maat		
Saksa	7 320	8,9
Ranska (1998)	(3 315)	(5,7)
Iso-Britannia	2 450	4,1
Italia	1 271	2,2
Belgia	897	8,8
Espanja	801	2,0
Itävalta	754	9,3
Alankomaat	652	4,1
Ruotsi	487	5,5
Tanska	259	4,9
Portugali	191	1,9
Kreikka (1998)	165	1,6
Luxemburg	159	36,6
Irlanti	127	3,3
Suomi	88	1,7
<i>EU-maat yhteensä</i>	(18 943)	(5,0)
Muut Länsi-Euroopan maat		
Sveitsi	1 424	19,9
Norja	179	4,0
Andorra	43	65,6
Kypros	24	3,2
Liechtenstein	11	34,3
Malta	9	2,3
Islanti	5	1,9
San Marino	4	15,5
Itä-Euroopan maat		
Tshekin tasavalta	229	2,2
Unkari	153	1,5
Puola (1998)	33	0,1
Latvia	29	1,2
Romania	1	0,0

Lähteet: Council of Europe: *Recent demographic developments in Europe 2001*, s. 53-54; Kreikka ja Puola: vuoden 2000 laitos; Ranska: *OECD, SOPEMI, 2000 edition*, s. 30. Taulukosta puuttuvat maat, joista tietoja ei ole saatavana.

Taulukossa luetelluissa 23 valtiossa asui vuoden 2000 tienoilla kaikkiaan runsaat 20,5 miljoonaa ulkomaalaista. Etenkin Etelä-Euroopan maissa (Italia, Espanja ja Kreikka) oleskeli lisäksi runsaasti niihin luvatta muuttaneita tai jääneitä ulkomaalaisia. Ulkomaalaisten kokonaismäärä Länsi-Euroopassa kohosi tuolloin arviolta lähes 25 miljoonaan henkilöön. Kansalaisuutta vaihtaneet ja toinen sukupolvi mukaan lukien siirtolaisväestön kokonaismäärä on vähintään 30 miljoonaa henkilöä.

Ulkomaalaisten tilastoitu määrä riippuu myös kansalaistamispoliitikasta, joka vaihtelee huomattavasti. Vaikeinta kansalaisuuden saaminen on Sveitsissä, Saksassa ja Belgiassa, helpointa Pohjoismaissa, Itävallassa ja Alankomaissa. Esim. Ruotsissa ns. siirtolaistaustan omaavia asukkaita on noin 1,5 miljoonaa, kun ulkomaisten kansalaisia oli vuonna 2000 noin 487 000. Maahanmuuttajista saataisiin vertailukelpoisimmat tiedot tilastoista, jotka koskevat ulkomailla syntyneitä asukkaita. Useimmissa Euroopan maissa tällaisia tietoja on saatavissa vain väestönlaskennoista.

Ulkomaalaisten osuus väestöstä on suurin pienimmissä Euroopan maissa. Andorran 65 000 asukkaasta peräti 66 % on ulkomaalaisia, samaten Liechtensteinin 31 000 asukkaasta 34 %. Luxemburgissakin ulkomaalaiset käsittävät yli kolmanneksen väkiluvusta. Sveitsiä (ulkomaalaisten osuus 20 %) lukuun ottamatta missään isommassa maassa ulkomaalaisten osuus väestöstä ei ylitä 10 prosenttia. Osuus on Kreikan ohella pienin Suomessa, vain 1,7 prosenttia vuonna 2000.

Ulkomaisen työvoiman osuus ulkomaalaisista on useissa maissa alle puolet. Osaltaan tämä johtuu siirtotyövoiman nuorehkosta ikärakenteesta, ts. lasten osuus on huomattava. Välimeren maissa on toisaalta runsaasti eläkeläisiä. Realistinen arvio ulkomaisen työvoiman nykyisestä kokonaismäärästä Länsi-Euroopassa on 10-12 miljoonaa henkilöä.

Työvoiman muutto Välimeren maista on vähentynyt 1970-luvun puolivälistä lähtien. Poikkeuksena on ollut Turkki, josta siirtotyövoima on siirtynyt Lähi-idän öljyntuottajavaltioihin. Tuoreimpien tietojen mukaan Turkkin saattaisi olla muuttumassa maahanmuuttovaltioksi: työtilaisuudet Lähi-idässä ehtyvät, turkkilaisia muuttaa Bulgariasta ja Jugoslaviasta, ja turkinheimoisia tulokkaita saapuu myös IVY-maista. Italian, Espanjan ja Kreikan talouskasvu on luonut työpaikkoja, jotka ovat työllistäneet paluumuuttajia sekä varsinkin Pohjois-Afrikasta tulleita ulkomaalaisia. Myös ulkomaalaisten luvaton työskentely on käynyt melko yleiseksi näissä maissa: laittomasti niihin asettuneiden kokonaismäärä arvioidaan jo yli miljoonaksi.

Itä-Euroopan muuttopaineet

Toisen maailmansodan jälkeen pystytetty rautaesirippu tyrehtyi tehokkaasti perinteisen muuttoliikkeen Itä-Euroopasta lähinnä Saksan työmarkkinoille. Muuttoliike Itä-Euroopan maista länteen oli melko vähäistä 1970-luvulla ja 1980-luvun alkupuoliskolla, noin 100 000 henkilön suuruusluokkaa vuodessa. Muuttovirrat paisuivat 1980-luvun lopulla selvästi.

Vuonna 1989 länteen muutti silloisista SEV-maista oli peräti 1,2 miljoonaa ihmistä: saksalaista syntyperää olevia 720 000, Bulgarian turkkilaisia 320 000 (joista tosin puolet palasi pian takaisin), Neuvostoliiton juutalaisia 71 000 sekä turvapaikan hakijoita eri maista 80 000 (eniten Puolasta). Vuonna 1990 Saksaan siirtyi 0,9 milj. saksalaisperäistä ihmistä ja Neuvostoliitosta pääasiassa Israeliin noin 200 000 juutalaista. Nämä muuttoliikkeet jatkuivat vilkkaina myös 1990-luvun alkupuoliskolla mutta ovat sen jälkeen olleet vähenemään päin.

Neuvostoliiton hajottua ja liikkuvuuden vapautuessa Itsenäisten valtioiden yhteisöstä (IVY) muuttovirrat eri IVY-maiden kesken paisuivat, kun omilta etnisiltä alueiltaan eri puolille entistä Neuvostoliittoa hajaantuneet ihmiset pyrkivät palaamaan kotiseuduilleen. Itse asiassa jo 1980-luvulla oli havaittavissa esimerkiksi venäläisten paluumuuttoa muista tasavalloista Venäjälle. Isovenäläisten paluumuutto Venäjälle oli huipussaan vuonna 1994, jolloin Venäjällä tilastoitiin yli 1,1 miljoonaa maahanmuuttajaa. Voimakkainta muuttovirta oli Keski-Aasian ja Baltian maista. Sitten Venäjälle palanneiden määrät ovat pienentyneet jyrkästi.

OECD:n havaintojen mukaan siirtolaisuus Unkarista, Tshekin tasavallasta ja Puolastakin on viime vuosina ollut yllättävän vähäistä ja jopa vähentymään päin. Myöskään itsenäistyneistä Baltian maista ei ole mainittavasti muutettu Länsi-Eurooppaan, lukuun ottamatta virolaisten muuttoja Suomeen. Sitä vastoin maastamuutto on selvästi lisääntynyt Bulgariasta, Romaniasta ja varsinkin IVY-maista. Oma lukunsa on hajonneesta Jugoslaviasta vuosina 1991-94 turvaan lähteneiden pakolaisten määrä. Bosniassa yli neljä miljoonaa ihmistä menetti kotinsa, joutuen evakkoon. Heistä yli 700 000 pakeni ulkomailla. Vain pieni osa on päässyt palaamaan takaisin. Vuonna 1998 oli lukuisten kosovolaisten vuoro joutua pakosalle; läheskään kaikki eivät ole palanneet takaisin.

Itä-Eurooppaan ilmaantui 1990-luvulla uusi erityinen muuttajatyyppe, jota voitaisiin kutsua ”etappisiirtolaisiksi” (engl. *transient migrants*, Salt, s. 7). Näille ulkomaalaisille on luonteenomaista asettuminen tilapäisesti johonkin maahan, jossa he odottavat pääsyä muuttoon muualle, ensi sijassa Länsi-Euroopan työmarkkinoille. Heidän lukumääränsä ei pystytä tarkasti edes arvioimaan. Eniten heitä lienee Venäjällä, Tshekissä ja Unkarissa.

Lähi-idän vierastyövoima

Euroopassa ei Pohjois-Amerikan ja Oseanian tapaan ole pyritty ulkomaalaisten pysyvään asuttamiseen, mutta käytännössä Länsi-Eurooppaan on syntynyt pysyviä siirtolaisvähemmistöjä. Lähi-idän öljyntuottajavaltioissa sitä vastoin ajatus vierastyöläisten (saks. *Gastarbeiter*) tilapäisestä oleskelusta on toteutettu varsin johdonmukaisesti. Käytäntö on pitkään ollut samantapainen myös Etelä-Afrikan tasavallassa, jossa ulkomaisen työvoiman käyttö on kuitenkin huomattavasti vähentynyt.

Öljyn hintojen nousu v. 1973 sai öljyä tuottavissa arabimaissa aikaan 1980-luvun keskivaiheille jatkuneen korkeasuhdanteen. Nämä väestöltään pienet maat tarvitsivat rakennus- yms. kehittämishankkeitaan varten runsaasti työvoimaa, jota ne olivat aiemmin hankkineet köyhemmistä arabimaista. Alueen öljyntuottajavaltioissa työskenteli v. 1980 yhteensä arviolta 2,8 milj. ulkomaalaista. Ulkomaalaisten osuus koko työvoimasta oli tuolloin yli puolet Saudi-Arabiassa, Libyassa, Bahrainissa ja Omanissa, runsaat 70 % Kuwaitissa sekä yli 80 % Qatarissa ja Arabiemiirikuntien Liitossa. Pääosa ulkomaisesta työvoimasta on Egyptistä, Jordaniasta ja Pohjois-Jemenistä; lisäksi alueella on runsaasti myös intialaisia ja pakistanilaisia. Valtaosa arabityövoimasta toimii vähän ammattitaitoa vaativissa tehtävissä; tosin egyptiläisiä, jordanialaisia ja palestiinalaisia työskentelee kaikissa arabimaissa mm. opettajina, teknikkoina ja toimistotehtävissä. Korkeasti koulutettua työvoimaa on Lähi-itään hankittu pääasiassa Länsi-Euroopasta ja Pohjois-Amerikasta.

Arabyövoima on oleskelunsa pitkittyessä tuonut öljyntuottajamaihin omia perheitään, mikä on koettu uhkaksi paikallista kulttuuria kohtaan, yhteisestä kielestä ja uskonnosta huolimatta. Tästä syystä 1980-luvulla työvoimaa on hankittu yhä useampiin hankkeisiin arabimaiden ulkopuolelta. Etenkin eteläkorealaisten, filippiiniläisten, thaimaalaisten ja turkkilaisten urakoitsijoiden kanssa on tehty sopimuksia, joiden mukaan nämä tuovat paikalle oman työvoimansa, pitävät sen eristetyillä leireillä ja toimittavat sen kotimaihinsa hankkeen valmistuttua.

Perinteisenkin siirtolaisuuden kuva on muuttunut

Pysyväisiä siirtolaisia perinteisesti vastaanottaneet maat muuttivat 1960-luvulta lähtien - Yhdysvallat v. 1965, Kanada v. 1962 ja Australia v. 1973 - siirtolaisuussäännöksiään niin, että maahanmuuton pääedellytyksenä oli koulutus, ammattitaito ym. soveltuvuus lähinnä syntyperän asemesta. Tämä muutos vaikutti nopeasti maahanmuuttajien kansallisuusjakautumaan.

Yhdysvaltoihin muuttaneista aasialaisten osuus oli vain 7 % v. 1965 mutta 46 % v. 1985, jolloin kehitysmaiden kansalaiset käsittivät 84 % kaikista sinne laillisesti muuttaneista henkilöistä (luvaton maahanmuutto mukaan lukien osuus oli vieläkin suurempi). USA ottaa edelleenkin vastaan runsaasti pysyviä siirtolaisia, 1990-luvulla 0,6-0,7 milj. henkilöä vuodessa, osan ollessa pakolaisia. Luvattoman maahanmuuton arvioidaan olevan samaa suuruusluokkaa. Kanada ja Australia ovat ottaneet vastaan 100 000 - 150 000 siirtolaista vuodessa kumpikin; enemmistö tulokkaista on niissäkin nykyään lähtöisin kehitysmaista.

Aivovuoto on kehitysmaiden ongelma

Aivovuotoon alettiin kiinnittää huomiota 1960-luvulla, jolloin se laajeni nopeasti Pohjois-Amerikassa ja Australiassa uudistettujen maahanmuuttomääräysten seurauksena. Aivovuodoksi (engl. *brain drain*) kutsutaan ensi sijassa korkeakoulututkinnon suorittaneen, teknisen tai vastaavan ammattitaidon omaavan henkilöstön muuttamista kehitysmaista teollisuusmaihin. Kehitysmaiden arvioidaan kaikkiaan vv. 1960-85 menettäneen aivovuotona Yhdysvaltoihin noin 700 000 ja Kanadaan noin 125 000 henkilöä. Yhdysvaltoihin muuttaneista korkeasti koulutetuista on 1980-luvulla n. 75 % tullut kehitysmaista, pelkästään Aasian osuuden ollessa n. 50 % sekä Karibian alueen ja Latinalaisen Amerikan n. 20 %. Kanadaan muuttaneista korkeasti koulutetuista n. 50 % on ollut lähtöisin kehitysmaista.

Aivovuotoa tapahtuu tuntuvasti muuallekin, varsinkin Länsi-Eurooppaan ja Australiaan, mutta arvioita muuttaneiden määristä ei ole käytettävissä. Monien kansainvälisten järjestöjen (esim. YK:n) palveluksessa on verraten runsaasti korkeasti koulutettuja kehitysmaiden kansalaisia. Näitä ihmisiä sen paremmin kuin korkeasti koulutettujen henkilöiden muuttoja kehitysmaiden kesken ei kuitenkaan katsota aivovuodoksi.

Korkeasti koulutettujen huomattavimmat lähtömaat ovat Aasiassa Intia ja Filippiinit, joiden yliopistot ovat tuottaneet akateemisesti koulutettua väkeä enemmän kuin mitä omilla työmarkkinoilla tarvitaan. Aivovuoto on merkittävä ilmiö myös arabimaissa, etenkin Egyptissä. Afrikassa aivovuoto on muutoin yleisintä Länsi-Afrikassa, suuntautuen pääasiassa Ranskaan. Kehitysmailla aivovuoto merkitsee tuntuva koulutus pääomien menetystä. YK:n kauppaja kehityskonferenssi UNCTAD käyttääkin ilmiöstä nimitystä "käänteinen tekniikan siirto" (*reverse transfer of technology*).

Luvatta muuttavien tulvat

Teollisuusmaissa säädetyt ulkomaisen työvoiman hankinnan rajoitukset ovat johtaneet laittomasti maahan saapuvien tai jäävien siirtolaisten määrän kasvuun. Siitä hyötyvät myös monet välikädet. Yleisen käsityksen mukaan luvattomien siirtolaisten määrä on kasvanut voimakkaasti viime vuosikymmeninä. Niinpä kun Yhdysvalloissa laillistettiin v. 1989 siellä luvatta oleskelevien ulkomaalaisten asemia, hakemuksia tuli n. 3 milj. henkilöltä. Luvattomasti maassa oleskelevien osuus on oletettavasti suurempi ulkomaisesta työvoimasta kuin kaikista ulkomaalaisista.

Välimeren maissa (Italia, Kreikka ja Espanja) luvattomasti työskenteleviä ulkomaalaisia arvioidaan olevan runsas miljoona sekä Sveitsissä yli 110 000. Myös erityisen tiukkaa maahanmuuttopolitiikkaa harjoittavassa Japanissa arvioidaan olevan 50 000 - 100 000 luvattomasti ulkomaalaista. Lisäksi Itä-Euroopan maissa on oleskellut

suhteellisen runsaasti kehitysmaiden kansalaisia, jotka ovat alunperin tulleet niihin virallisten sopimusten puitteissa..

Näyttää siltä, etteivät mitkään valtiolliset rajat täysin pidätele luvatta liikkuvia siirtolaisia. Heistä suurin osa on kehitysmaista: Eurooppaan muutetaan Pohjois-Afrikasta, Lähi-idästä ja Intian niemimaalta sekä Pohjois-Amerikkaan Itä-Aasiasta ja Latinalaisesta Amerikasta jo vakiintuneita verkostoja hyväksi käyttäen. Niinpä monet kielteisen päätöksen saaneet turvapaikan hakijat päätyvät luvattomiksi siirtolaisiksi.

Nähtävästi yhä lisääntyvä määrä teollisuusmaiden työmarkkinoille pyrkiviä ihmisiä turvautuu ihmissalakuljettajiin, jotka ovat liiketoimilleen kehittäneet laajoja verkostoja ja häikäilemättömiä menettelytapoja. Joillekin pakolaisille salakuljettajat ovat jopa ainoa keino päästä turvaan. Salakuljettajat monesti määrittävät muuttokohteet ja valitsevat muuttoreitit, joten tällainen liiketoiminta saattaa mahdollisesti laajetessaan vaikuttaa tulevaisuuden muuttovirtoihin. Salakuljetettujen ihmisten määrästä on vaikea saada käsitystä, sillä ilmeisesti vain murto-osa paljastuu. Jotkin tapaukset paljastuvat kohtalokkaiden onnettomuuksien sattuessa.

Pakolaisuus koettelee kehitysmaita

Määrällisesti kehitysmaiden väliset muuttovirrat ovat samaa suuruusluokkaa kuin niistä teollisuusmaihin suuntautuvat siirtolaisvirrat. Muutama miljoona näistä muuttajista on siirtotyöläisiä (esim. arabimaissa, Keniassa, Venezuelassa ja Argentiinassa) mutta muutoin muuttosyyt ovat erilaisia. Teollisuus- ja kehitysmaiden väliset muutot johtuvat suurelta osin tuloeroista, mutta kolmannen maailman sisäisten virtojen pääsyyt ovat yleensä nälänhätä ja aseelliset selkkaukset.

Kolmannessa maailmassa kansainväliset muuttovirrat käynnistyivät 1960-luvulla. Perussyitä olivat kehitysmaiden itsenäistymisprosessi ja siihen liittynyt yhteiskunnallisen järjestyksen järkkyminen. Ristiriidat ovat yleensä olleet kotimaisia, harvemmin valtioiden välisiä. Pakolaisten ja siirtoväen (kotimaassaan pakosta muuttaneiden) kokonaismäärä kehitysmaissa on 25 - 30 milj. henkilöä. Eteläisessä Afrikassa määrä oli v. 1989 noin 10,4 milj. (ulkomailla 1,4 milj.), Afganistanissa 7-8 milj. (ulkomailla 5,8 milj.), palestiinalaisia 2,8 milj. (kaikki ulkomailla), muita Lähi-idän asukkaita 2,8-3,2 milj. (ulkomailla 1,3 milj.), mustan Afrikan asukkaita 2,7-2,9 milj. (ulkomailla 1,1 milj.), etiopialaisia 1,8-2,6 milj. (ulkomailla 1,1 milj.), Keski-Amerikassa 1,9 milj. (0,8 milj.) ja entisen Indo-Kiinan asukkaita 0,4 milj. (ulkomailla).

Suurvaltojen välisten ristiriitojen lieveneminen on tuonut toiveita kymmenille tuhansille pakolaisille pääsystä kotimaihinsa. Namibialaisia palasi suurin joukoin maan itsenäistymisen jälkeen. Myös Afganistaniin ja Kambodzhaan palanneita pakolaisia on ollut runsaasti. Muutoin pakolaisten kotiutumismahdollisuudet vaikuttavat yhä vähäisiltä.

Erityisesti Somaliasta paenneiden on yhä vaikea sijoittua kotimaahansa valtiokoneiston hajoamisen takia.

Monet kehitysmaat ovat joutuneet kohtaamaan kuivuuden, maaperän köyhtymisen, metsätuhojen ja aavikoitumisen takia uuden ilmiön: ympäristöpakolaisuuden. Niinpä keskisessä ja itäisessä Afrikassa pari miljoonaa ihmistä joutui 1980-luvun alussa siirtymään kotiseudultaan muualle – usein naapurimaihin - pitkällisen kuivuuden vuoksi. Seuraava kuivuuskausi nälänhätineen ajoi liikkeelle jopa 10 milj. afrikkalaista 1980-luvun puolivälissä. Afrikan kuivuuskatastrofi v. 1992 oli vielä aikaisempiakin laajempi, pakottaen jälleen miljoonat ihmiset liikkeelle. Ympäristöpakolaisuuden uhka näyttää muutenkin olevan laajenemassa: arviolta 1,7 miljardia ihmistä 80 maassa kärsii vesipulasta. Toisaalta Bangladeshin kiusana ovat toistuvat tulvat; v. 1988 noin 25 milj. asukasta joutui kodittomiksi niiden vuoksi, ja lähes yhtä vaikeita tilanteita on koettu myöhemminkin muutaman vuoden välein.

Ulkomailla työskentelyn uudet muodot

Työvoiman kansainvälinen liikkuvuus on etenkin Länsi-Euroopassa muuttanut luonnettaan ns. öljykriisin jälkeen. Ammattitaidottomien työntekijöiden mahdollisuudet muuttaa ulkomaille työntekoon ovat supistuneet olemattomiksi. Pakolaisia lukuun ottamatta pääosa siirtolaisista näyttää olevan aiempien maahanmuuttajien lähiomaisia. Perinteisen siirtotyövoiman rinnalle on kuitenkin kehittynyt uusia ulkomailla työskentelyn muotoja. Vaikka kyseessä olevat työntekijäryhmät ovat yleensä vielä pienehköjä, niiden taloudellinen merkitys on jo melkoinen ja nopeasti kasvamassa.

Ylikansallisten liikeyritysten lukumäärän kasvu ja niiden leviäminen maailmanlaajuisiksi verkostoiksi on johtanut siihen, että ns. yhtymänsisäiset kansainväliset siirrot ovat yleistyneet nopeasti. Tällaiset siirrot koskevat erityisesti johtoasemissa olevia ja teknisiä erityistaitoja omaavia henkilöitä. Siirrot saattavat olla lyhytkestoisia tai kestää muutamia vuosia kerrallaan. Työrupeaman päätyttyä vuorossa voi olla siirto johonkin kolmanteen maahan jne. Kansainvälisestä liikkuvuudesta yrityksen (esimerkiksi Nokian) palveluksessa voi muodostua erityinen työura, josta jo on alettu käyttää erityistä nimitystä *professional transient*, "ammattimuuttolainen". Valtion ulkomaanedustuksen piirissä vakiintuneelle uratyypille on näin kehittymässä yksityissektorille ominainen vastine.

Vastaavanlainen työura saattaa kehkeytyä monille kansainvälisten järjestöjen palveluksessa oleville tai esim. kehitysyhteistyötehtävissä toimiville henkilöille. "Ammattimuuttolaisia" on lisäksi verraten runsaasti erilaisiin projektitehtäviin erikoistuneiden joukossa. Liikenneyhteyksien kehitys on osaltaan muuttanut liikkuvuuden luonnetta mm. markkinoinnissa. Niinpä ulkomaille sijoitettujen kauppaedustajien tms. osuus näyttää supistuvan. Markkinointia hoitavat yhä suuremmissa määrin ulkomaisissa

asiakasyrityksissä tms. vierailevat edustajat, joiden vuosityöajasta ulkomaanmatkat vievät huomattavan osan. Rajankäynti liikematkojen ja "ammattimuuttolaisuuden" välillä voi tällöin olla hankalaa.

Yleistuviin ulkomailla toimimisen muotoihin voidaan myös lukea opiskelijoiden ja harjoittelijoiden vaihto, jota tehostetaan niin Euroopan unionin kuin Pohjoismaidenkin piirissä. Ulkomaankokemukset voivat taas johtaa yhä useammat kansainvälisen "ammattimuuttolaisen" uralle.

Rajatyöläiset (engl. *frontier workers*) eivät ehkä edusta täysin uutta liikkuvuuden muotoa, mutta heidän määränsä on lisääntymässä mm. nopeiden kulkuyhteyksien ansiosta. Sveitsi on tunnetuin valtioista, jossa monet naapurimaiden asukkaat käyvät päivittäin työssä. Kotimaisena esimerkkinä mainittakoon monien torniolaisten työssäkäynti Haaparannalla. Vastaavanlaista työmatkaliikkuvuutta on havaittavissa jonkin verran myös Helsingin ja Tallinnan välillä.

Uudelleenajattelua tarvitaan

Kansainväliset muuttovirrat ovat nykyään laajoja ja monimuotoisia, aiheuttaen huolta niin lähtö- kuin tulomaissakin. Muuttopaineet ovat lisäksi voimakkaasti kasvamassa lukuisissa kehitysmaissa sekä itäisessä Euroopassa. Mikäli ympäristötuhot, nälkä ja poliittiset levottomuudet johtavat yhä laajempiin joukkomuuttoihin, seuraukset voivat olla vakavia.

Viime vuosina on niin teollisuus- kuin kehitysmaissakin ryhdytty arvioimaan uudelleen kansainväliseen muuttoliikkeeseen liittyviä kysymyksiä. Uudelleenarviointi johtuu siitä, että yhä polttavammin tiedostetaan kolmannen maailman väestönkasvusta johtuva muuttopaine. Erityisesti Euroopassa on reagoitu jopa paniikinomaisesti siirtolaisvähemmistöjen kasvuun ja esim. muslimien esittämiin vaatimuksiin. Uudet populistiliikkeet mm. Ranskassa, Itävallassa ja Norjassa ovat käyttäneet muukalaisvihamielisyyttä hyväkseen. Tanskankin vaaleissa v. 2001 maahanmuuttokysymys oli näkyvästi esillä, ollen ehkä tärkein syy hallitusvallan vaihtumiseen.

Hallitukset pitävät maahanmuuton rajoituksia edelleen tärkeinä. Euroopan unionin jäsenmaiden kansalaisia muuton esteet eivät koske, mutta EU-maiden väliset muuttovirrat ovat jääneet verraten vähäisiksi. Unionilla on yhteinen ulkoraja, jolla muiden kuin EU-kansalaisten muuttoja valvotaan. Valvonta voi olla pulmallista, sillä muuttopaineiden arvioidaan lisääntyvän jatkuvasti ns. *Festung European* ulkopuolella

Turvapaikan hakijoiden avustamiseen ja lupaselvityksiin käytetään OECD-alueella nykyään n. 5 mrd USD vuodessa (4,5 mrd euroa) eli 1/10 siitä summasta, millä OECD-maat avustavat kehitysmaita. Turvapaikan hakijoiden määrä kuitenkin aleni jyrkästi vuoden 1993 jälkeen, jolloin Länsi-Euroopassa kirjattiin yhteensä lähes 700 000 hakemusta. Vaikka hakijoiden määrä on viime vuosina jälleen lisääntynyt, se ei ole

noussut lähellekään huipputasoa. Vähennyksen syynä on ollut turvapaikan myöntämisehtojen kiristäminen etenkin Saksassa ja Ruotsissa.

Pakolaisten määrä kehitysmaissa on edelleen suuri. Teollisuusmaissa voimistuu käsitys, että 1950-luvun alussa luotu kansainvälinen pakolaisavun järjestelmä on uudistettava niin, että pyritään ratkaisemaan joukkomuuttojen syyt ennalta ehkäisevin toimenpitein. Uudelleenarviointia kiirehtii maailman väkiluvun kasvu, joka osaltaan lisää muuttovirtoja.

Kolmannessa maailmassa kannetaan yhtä lailla huolta siirtolaisvirtojen kasvusta. Maaltamuuton kiihtyminen jouduttaa jättiläiskaupunkien kasvua kehitysmaissa, pahentaen ympäristöongelmia. Lähettämällä kansalaisiaan töihin teollisuusmaihin kehitysmaat voivat ansaita ulkomaan valuuttaa. Länsi-Euroopan työmarkkinoiden äkillinen sulkeminen 1970-luvulla ja vastaavat toimenpiteet 1990-luvun alussa Persianlahden maissa ovat osoittaneet tällaisten järjestelyjen haavoittuvuuden. Lisäksi aivovuodon ongelma kärjistyy, eivätkä kehitysmaat saa riittävästi tarvitsemaansa asiantuntijavoimaa sen takia. Maailman pakolaisongelma koskee valtaosaltaan köyhimpiä kehitysmaita, ja pakolaisvirrat puolestaan pahentavat poliittista jännitystä sekä aiheuttavat ympäristövaurioita.

Kirjallisuutta

- Council of Europe: *Recent demographic developments in Europe 2001* (ja aikaisemmat vuosijulkaisut). Strasbourg 2001
- King, Russell (toim.): *Mass Migration in Europe, The legacy and the Future*. John Wiley & Sons, Chichester 1993
- OECD: *SOPEMI* (vuodesta 1973 lähtien toimitettu vuotuisten raporttien sarja, jossa esitetään ja analysoidaan tietoja maahan- ja maastamuuttovirroista sekä ulkomaalaisten määristä lähinnä Länsi-Euroopan maissa), erityisesti OECD, *SOPEMI, Trends in International Migration, Annual report, 2000 edition*, Paris 2001
- Parnwell, Mike: *Population Movements and the Third World*. Routledge, London 1993
- Salt, John: "Europe's migration field", *Workshop 2, Demographic and Cultural Specificity and integration of Migrants, 10-11 November 2000, Bingen, Germany*, Federal Institute for Population Research in co-operation with Network for Integrated European Population Studies, s. 5-36